

Større anmeldelser

Lið, leding og landeværn

Af Rikke Malmros

Niels Lund: *Lið, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder.* (Vikingskibshallen, 1996). 330 s., 250 kr.

I sin disputats *Lið, leding og landeværn* fremsætter Niels Lund en helt ny tese om det danske ledingsvæsens udvikling fra vikingetiden til Valdemarerne. I vid udstrækning indfører han udenlandske paralleller, hvor især hans kendskab til de angelsaksiske og karolingiske militære institutioner udmøntes.

Niels Lunds grundlag er imidlertid den kendte gamle tese om det svage, næsten indholdsløse, ikke institutionaliserede, gammeldanske kongedømme, suppleret med en helt selvstændig opfattelse af det vikingetidige danske samfund som et godsejeranarki. Hvad enten han kalder samfundets øverste lag for stormænd eller høvdinger, forstår han overalt private godsejere, der i deres husholdninger underholder private følger af krigere. Over dem har den vikingetidige konge ingen institutionel myndighed. Dette er i modstrid med forholdene i Europa, hvor den økonomiske elite fungerer i samfundets styrende (og udbytende) institutioner, enten som Karolingerrigets hertuger og grever eller som angelsaksernes jarler og ealdermen; disse kunne personligt være nok så uregerlige, men de havde alle et officielt defineret embede, en officielt defineret funktion i hær og samfund.

Niels Lund overtager Erik Arups tese om, at Knud den Hellige i 1085 som den første danske konge krævede offentlig krigstjeneste af de anarkisk indstillede godsejere: Derved vakte han deres vrede, så de gjorde oprør og dræbte ham. Hvad kongerne i det 12. århundrede krævede, var i følge Niels Lund, at godsejerne årligt skulle stille til krigstjeneste med deres private mænd, og at de godsejere, hvis tjeneste kongen ikke aktuelt havde brug for, skulle betale en afgift, der uden forskel kunne kaldes *lethang withe, expedicio* eller *quersæt*.

Først i 1170 fik alle bønder pligt til at deltage i den forsvarsordning, der omtales som leding i Jyske Lov kap. 1-6 og i Den skånske Ledingsret. Landet blev inddelt i »skipæn« og »havner«; og bønderne skulle hvert fjerde år ligge ude til forsvar, »udgerdsleding«, og de tre andre år betale »ret daneleding«. Fra 1170 indførtes også den ledingsbøde på 3 mark af menige, 40 mark af styrimænd, som Sven Aggesøn omtaler.

De følgende betragtninger er baseret på min opposition ex auditorio ved forsvaret af disputatsen på Københavns Universitet den 14. juni 1996:

Blandt middelalderhistorikere er det blevet min lod at gøre opmærksom på værdien af de gamle skjaldes fyrstedigte som centrale kilder til vikingetidens ideologi. Når jeg ikke selv magter den opgave filologisk, prøver jeg at få de kvalificerede til at hjælpe mig. Da jeg nu er

kommet ud for, at Niels Lund mener, at skjaldedigtene er for mangetydige til at kunne bruges som kilder til ledingen, har jeg for nylig henvendt mig til Judith Jesch i Nottingham. Hende har jeg bedt specielt tage sig af et gennemgående sprogligt motiv i det 11. århundredes fyrstedigtning, nemlig det, hvor fyrsten har våben eller skibe rundt om eller foran et land (Rikke Malmros: »Leding og skjaldedkvad«, *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1985). Modsat mig – men i lighed med Niels Lund – mener Judith Jesch, at dette sproglige billede ikke skal tolkes ens, hver gang det optræder, men skal forstås ud fra de enkelte digtes øvrige kontekst. Niels Lund citerer det yngste eksempel på side 212, hvor det i min oversættelse hedder om Erik Ejegod: »fyrsten indesluttede under det voldsomme krigstog Ødanernes land med den røde skjoldborg«. Her mener Judith Jesch, at det rent sprogligt må være »Ødanernes land«, den røde skjoldborg ligger om; men, siger hun, på grund af »det voldsomme krigstog« er »Ødanernes land« nok snarest Venden, som Danerne gør krav på! – Så på den måde giver hun ingen af os ret. Og jeg bliver nødt til at trække denne sproglige figur ud af mængden af entydige begreber. Men til sagen:

Niels Lunds disputats *Lið, leding og landeværn* er et usædvanlig tæt sammenhængende værk, båret af én gennemført tese; bogen har ét eneste brændpunkt. Herudfra bestemmes det, hvilke forskningshistoriske forudsætninger der skal nævnes, hvilke udenlandske paralleller der er relevante, hvilke senere kilder der kan slutes tilbage fra, hvilke tolkningsmuligheder der skal foretrækkes, og hvilke af alle disse der skal lades uomtalt.

Brændpunktet er begivenhederne i Danmark i sommeren 1085: Den 21. maj skænkede Knud den Hellige Lundekirken en gave, hvoraf han forbeholdt

sig en økonomisk ret over ledingen. Samme sommer opbød han de danske flådestyrker til et togt mod England. Som følge af et sværtgennemskueligt forløb udbrød der et oprør, som endte med, at Knud blev slået ihjel. Niels Lunds originale og helt personlige tolkning af denne sommers begivenheder og deres betydning for udviklingen af Danmarks militære system er bogens alt gennemtrængende essens. Kapitlerne 9, 10 og 11 omskriver det centrum, hvorfra hele værket stråler ud.

Til trods for sin gennemførte enhedsbestræbelse er *Lið, leding og landeværn* ikke nogen let eller klar bog at læse. I tolkningen af det uhomogene kildemateriale – og navnlig i sin argumentation – betjener bogen sig af nok så svært gennemskuelige logiske procedurer. De europæiske paralleller tillader Niels Lund at se nye muligheder i tolkningen af de danske kilder. Problemet er, at han ikke gør sig tilstrækkelig klart, at analogien ikke er et bevis. Samtidig er det tydeligt, at han udvælger de paralleller, han har sympati for, men undlader at komme ind på dem, der truer med at modsige hans helhedssyn, for eksempel de norsk-islandske skjaldedigte.

Jeg vil behandle et par centrale punkter i det centrale kapitel 9 og begynde på side 156: I Knud den Helliges gavebrev til domkirken i Lund skænker kongen en række jorder og gunstbevisninger, men forbeholder sig tre rettigheder, blandt andet den, at hvis nogen forsømmer leding, skal han betale til kongen: »*Si expeditionem neglexerit, erga regem emendet*«. Bestemmelsen forekommer på én gang udtrykt omstændeligt og dog utilstrækkeligt, så den er i følge Niels Lund en saglig nyhed, altså ikke blot ny ved at stå i vor ældste latinske kilde. Senere omtaler Roskildekrøniken så, at Knud gav en ny og uhørt lov om *nefgiald*. Derfor er Lundebrevets ledingskrav lig med *nefgiald*! Dette er

den form for slutning, der er så udbredt i magien, den, at lighed er identitet: Ledingskravet er en ukendt nyhed, *nefgiald* er en uhørt nyhed, ergo er Lunde-brevets ledingskrav lig med *nefgiald*.

Men tidligere (på side 148) har Niels Lund argumenteret for, at Lunde-brevets ledingskrav er en nyhed, just fordi Roskildekrønikens *nefgiald* er en uhørt nyhed. Dette medfører en cirkelslutning. Niels Lund får aldrig bevist, at Lunde-brevets ledingskrav er en saglig nyhed. Og cirkelslutningen optræder flere centrale steder.

Jeg vil gå frem til side 161: Efter en længere redegørelse for kopskattens historie, herunder specielt den senromerske *capitatio*, som man slap for at betale, hvis man sprang soldat, skriver Niels Lund: »Det er altså muligt, og endda sandsynligt, at Roskildekrøniken med betegnelsen *nefgiald* sigter til en kopskat, der opkrævedes i stedet for faktisk krigstjeneste, og at den er synonym for de andre kilders udtryk for den kongelige ret i forbindelse med ledingen«. Lidt senere hedder det: »Men grundlaget for denne tolkning af *nefgiald* i Danmark må erkendes at være spinkelt og mere spekulativt end ønskeligt, og den mulighed består måske, at Roskilde-manden har brugt udtrykket *nefgiald* mere på grund af dets forbindelse med ledingen end på grund af dets fiskaltekniske indhold«.

Ud fra en fjern analogi skønner Niels Lund, at Roskildekrønikens *nefgiald* kan være en militær afgift; men da han vil begrunde sin tese, siger han, at Roskilde-manden med ordet *nefgiald* mere tænker på den som en ledingsafgift end som en kopskat. Dette er en cirkelslutning: Niels Lund forudsætter netop det, som han prøver at bevise. Det spekulative ligger jo i, at *nefgiald* skulle have med ledingen at gøre, ikke i, at den skulle betegne en kopskat.

På side 158 slutter Niels Lund, at Roskildekrønikens *nefgiald* også kan

have med leding at gøre, ud fra, at ledingsskatten i de norske landskabslove blev betalt efter *nef*. At *nefgildi*, *näbbskat*, *nävageld* i Norge, Sverige og Finland kunne være en kirkelig afgift, særligt en form for tiende, indlader han sig ikke på at diskutere. Ligeledes er det et mærkbart tab, at han ikke overvejer den mulighed, at Knuds *nefgiald* kunne være en verdslig indtægt uden sammenhæng med andre institutioner.

Sammenhængen mellem Roskildekrønikens *nefgiald* og ledingen beror helt og holdent på analogier til andre lande og fjerne tider, på den ene side den *capitatio*, for hvis skyld kejser Augustus lod alverden skrive i mandtal, og på den anden side de vestnorske landskabsloves hundrede år yngre *leiðangr*. Niels Lund giver ingen forklaring på, hvorfor de vestnorske love er bedre kilder at slutte tilbage fra end den danske Jyske Lov.

Jeg vil nu referere siderne 155-156: Engang i perioden 1104-17 giver kong Niels et brev til domkirken i Odense. Den får et privilegium, hvori kongen forbeholder sig *lethang withe*. Ud fra sine udenlandske paralleler skønner Niels Lund, at der her kan være tale om enten en bøde eller en skat. Da Valdemar den Store i 1180 giver Odensekirken et nyt diplom, tilstår han den foruden andre privilegier også *expedicio*. Den *expedicio*, som kirken her får skænket, må være identisk med den *lethang withe*, som kong Niels i sin tid reserverede sig: »Med forbehold – naturligvis – for at der kan ligge en udvikling med indførelse af mere differentierede ledingsydelser imellem« (side 155). – Se, nu ville det simpleste være at omtale den ledingsreform, der i følge Saxo fandt sted i 1170; den omtaler Niels Lund andetsteds. Men her inddrager han en række klosterprivilegier fra tiden 1140-61, hvori kongen skænker, snart hele den kongelige ret, snart *quersæt*,

snart *expedicio*; og de to sidste opføres ikke sammen med sagesfaldet, som det ville være sket med bøder. Eftersom *expedicio* i for eksempel Erik Lams brev til Næstved 1140 ikke er en bøde, så er Odensebrevets *lethang withe* heller ikke en bøde. – Og Lundebrevets ledingskrav kan så heller ikke være nogen bøde, men må være en afgift. *Expeditio*, *quersæt* og *lethang withe* er ét og det samme: »For så vidt man overhovedet har gjort sig skellet klart, og det har man tilsyneladende snart, har man da betragtet ledingsydelsen som en skat snarere end en bøde« (side 156).

Forestillingen om, at diplomernes terminologi er vaklende, tillader Niels Lund at tolke deres udsagn vilkårligt. Derved kommer han ustandselig til at forudsætte, hvad han skulle bevise, hvorved den ene cirkelslutning bygges oven på den anden. Ved en række logiske fejlslutninger opbygger Niels Lund sin tese om det, han kalder »leding i diplomernes forstand«. Den bliver hans stadigt genkommende kriterium for, hvorledes de nok så modstridende kilder skal tolkes.

Hvad skete der da i sommeren 1085? Den 21. maj gav Knud den Hellige et brev til Lundekirken, den ældste bevarede danske diplomtekst. Deri krævede han, at hvis nogen negligerede ledingen, skulle han bøde til kongen. Samme år opbød Knud en flåde, der samlede sig i Limfjorden. Da han i følge Ælnoð ikke selv kom til stede, men opholdt sig i Slesvig, blev mændene utålmodige: nogle ville hjem, andre ville hurtigt til England, ingen ville blive liggende og bare spise provianten op. Derfor sendte de kongens broder Oluf til ham og bad ham skynde sig med at komme til stede eller indsætte en anden leder af togtet. Kongen blev vred, lagde Oluf i lænker og sendte ham til fængsel i Flandern. Fængslingen af Oluf er det bedst bevidnede datum i begivenhedsforløbet – William af Malmesbury nævner løsesummens størrelse.

Da lænkebindingen af Oluf blev kendt i flåden – hvad skete der så? I følge Ælnoð: ingenting. Flådens medlemmer, der før havde været så stridbare, afventede nu fredeligt kongens bud. Sent på sæsonen gav han dem hjemlov. Glade drog mændene hjem og lovede at stå til tjeneste næste år. Oprøret brød ud af helt andre grunde. – Er dette et sandsynligt forløb? Fængslingen af en kongesøn var i datiden en langt mere provokerende handling end arrestationen af en tillidsmand er hos os. – Så hvad er forklaringen på det masse-psykologiske brud i Ælnoðs fremstilling?

Sven Aggesøn skrev på Valdemarstiden. Og i følge ham var forløbet anderledes: Knud opholdt sig hos flåden ved Limfjorden, da han hørte, at Oluf havde rejst oprør i Slesvig. Knud forlod da flåden, fængslede Oluf og tog skyndsomt tilbage. Men da han nåede frem, var flåden draget hjem. Knud blev vred og gav sig til at lade bøder opkræve hos de hjemvendte mænd, hvorpå disse gjorde oprør. – Hvad er forklaringen på, at Sven Aggesøn bytter om på Knuds og Olufs opholdssteder?

Der findes en enkel fælles løsning på begge spørgsmål: Hvis Knud havde været fraværende fra flåden og tilmed havde fængslet mændenes tillidsmand, når de bad ham komme – så var det Knud selv, der havde brudt ledingen. Hvis han oven på den provokation ville forlange bøder af flådens mandskab – så var det bare for meget!

Hvis man alene følger *Passio* og Ælnoð, får man ingen forbindelse mellem flådeopbud og oprør. For at få sammenhæng mellem dem er man nødt til at inddrage Sven Aggesøns omtale af ledingsbruddet. Men hvis man inddrager Sven Aggesøn, kan man ikke vilkårligt bruge ham som argument for, at der på den ene side var forbindelse mellem ledingskravet og Knuds død, mens man på den anden side frasorterer de le-

dingsbøder, Sven omtaler. Uden Sven Aggesøn – intet ledingskrav.

Imellem Ælnoðs og Sven Aggesøns tid ligger så Roskildekrøniken. Den omtaler ikke ledingen, men fortæller alene, at Knud blev slået ihjel, fordi han krævede en ny og uhørt tribut kaldet *nefgjald*. Hvad *nefgjald* har været, kan vi ikke vide. Den var uhørt for Roskildekrøniken. Derfor kan den ikke være identisk med den *lethang withe*, kong Niels forbeholdt sig i Roskilde-forfatterens levetid.

I første halvdel af kapitel 8 på siderne 126-132 beskriver Niels Lund Sven Estridsøns tid på grundlag af Snorre og navnlig Saxo. Når de siger, som han vil, er de gode kilder; går de ham imod, kommer han i tanker om, at de er sene. Om den samtidige norsk-islandske fyrstedigtning siger han: »Hovedproblemet ved at udnytte skjaldedigtningen er dens lidet præcise terminologi; den åbner vide tolkningsmuligheder, men giver sjældent grundlag for bindende argumentation«.

Ikke alle udtryk i fyrstedigtningen er så diskutabile som dem, jeg citerede til indledning; flere af dem er entydigt imod Niels Lunds tese, særligt dem fra Harald Hårderådes tid: Den norske leding, *leiðangr*, anvendes af Harald Hårderåde under hans angreb på Danmark. Skjalden Bolverk Arnorsøn siger: »Du udrustede leding det næste år fra det skønne land; du furede søen med de prægtige skibe; søen gik over dem; ....; Danerne var da ilde stedte; folket så de fuldtladede skibe uden for landet«.

Under optakten til slaget ved Niså i 1062 siger skjalden Tjodolf Arnorsøn: »De glatte skibsstavne har læ under sko-

vene; ledingens konge omgiver landet med hærskibenes stavne; almændingen ligger i hver vig i skærene; de pansrede skibe må lade hver landtange yde sig ly«.

Almændingen, *almennigr*, ligger samlet i skærgården før togtet langs Hallands kyst, hvor Tjodolf i sit store digt *Sexstefja* siger om Harald: »Den gavmilde kriger lod med lyst sin drage svæve foran midten af ledingens bryst«.

To år efter mødes den danske og den norske flåde til forlig. Skjalden Halli forsikrer, at der ikke mangler mod på nogen af siderne, hverken hos kongerne eller hos menigmand. Halli kalder de menige for de modige bønder, *búendr*; og han omtaler dem som de *þegnar*, der vil kæmpe trodsigt. *Búandi* er altid en mand med eget hjem, ikke en ugift kriger i en andens husholdning. *Þegn* er både de islandske og de norske loves tekniske term for den retskraftige frimand; nordmænd og islændinge er enige om at bruge ordet uden den aristokratiske betydning, det har hos angelsakserne.

I følge skjaldene kæmper da *búendr* og *Þegnar* i den *almennigr*, som ledingens konge, *vísi leiðangr*, opbyder til angreb mod Sven Estridsøn. – Og Sven formodes at kunne give igen med samme mønt: Han opbyder en stor hær af alle daner, *lið allra Dana*, bestående af hans *búendr* og *Þegnar*. Hvis den danske flåde skulle have en anden organisation end den norske, er det ukendt for de samtidige fyrsteskjalde.

Man kan betragte Nils Lunds tese som et stykke forfriskende nytænkning, men man må også konstatere, at det på grund af logiske brist ikke lykkes ham at bevise sin tankebygning.